

تبیین مولفه‌های علایق ژئوپلیتیک در روابط خارجی ایران و ترکیه

دکتر اسماعیل علمدار* - دانش آموخته دکتری جغرافیای سیاسی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

دکتر محمدرضا حافظ‌نیا - استاد جغرافیای سیاسی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

دکتر زهرا احمدی پور - استاد جغرافیای سیاسی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

دکتر سیروس احمدی نوح‌دانی - استادیار جغرافیای سیاسی دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۵/۰۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۷/۰۲

<https://doi.org/10.22034/igq.2024.154013>

چکیده

علایق ژئوپلیتیک جزء لاینفک منافع ملی هر دولت سرزمینی قلمداد می‌شود. با شناسایی مولفه‌های تاثیرگذار این مفهوم و میزان اثرگذاری آنها در روابط دوجانبه، می‌توان روابط خارجی بین کشورها را دقیق‌تر تجزیه و تحلیل نمود. روابط ایران و ترکیه در طول تاریخ متأثر از علایق ژئوپلیتیکی دو کشور در مقیاس‌های ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی بوده است. این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی، و با استفاده از روش میدانی و کتابخانه‌ای به بررسی مولفه‌های علایق ژئوپلیتیک در روابط دو کشور پرداخته است. همچنین در بخش تجزیه و تحلیل داده‌ها و آزمون فرضیات از آزمون T-Tet و در بخش رتبه‌بندی مولفه‌ها از آزمون فریدمن استفاده کرده است. نتایج پژوهش نشان داد که مولفه‌های علایق ژئوپلیتیک در روابط خارجی جمهوری اسلامی ایران و ترکیه، در ۸ بعد: سیاسی، جغرافیایی، ژئوگنومی، ژئوکالچری، ژئواستراتژی، فضای مجازی-رسانه‌ای، علمی-تکنولوژی و اکولوژی قابلیت طبقه‌بندی دارد. همچنین طبق رتبه‌بندی مولفه‌ها، مولفه جغرافیایی بیشترین و اکولوژیکی کمترین میزان اثرگذاری را در روابط دو کشور داشته است.

واژه‌های کلیدی: علایق ژئوپلیتیک، منافع ملی، روابط خارجی، ایران، ترکیه.

۱. مقدمه

وقوع معاهده وستفاليا در سال ۱۶۴۸ در کشور آلمان منجر به شکل‌گیری مفهوم کشور-ملت و تشکیل کشور با مرزهای سرزمینی شد که دوره نوینی را در تاریخ جغرافیای سیاسی شکل داد. کشورهای سرزمینی برای ادامه حیات خود در جهان ناگزیر به برقراری روابط برون‌سرزمینی بودند؛ که این امر زمینه تدوین سیاست خارجی را فراهم کرد. یکی از مهم‌ترین و در عین حال سیستماتیک‌ترین ارتباطات در عصر کنونی ارتباط کشورها در حوزه خارجی است. این ارتباط به اندازه و میزانی در جهان کنونی اهمیت دارد که طرح‌ریزی و اجرای سیاست و روابط خارجی مبتنی بر منافع ملی جزو مهم‌ترین وظایف دولت‌ها به شمار می‌رود. از سویی روابط بین‌الملل که بخشی از علم سیاست است و به تازگی نیز ابعاد گسترده‌تری یافته، موضوعی بسیار پیچیده است. تا جاییکه امروزه بسیاری از دانشوران روابط بین‌الملل نمی‌توانند برای توصیف، تحلیل و نقد یک مسأله بین‌المللی تنها از یک منظر به آن توجه نمایند؛ چرا که ارتباطات بین‌المللی و نقش فزاینده گروه‌های اجتماعی در سیاست در بسیاری از مواقع، مقوله «سطح تحلیل» را بی‌اعتبار ساخته است. این خود مدتی است که اندیشمندان را به این فکر واداشته است که نظریه‌پردازی علمی در روابط بین‌الملل را تمام شده فرض کنند (Davan, 2017: 135). برای تحلیل، قدرت، پایه‌ای‌ترین مفهوم دانش روابط بین‌الملل است. در واقع قدرت بازتاب‌دهنده مناسبات میان کنشگران روابط بین‌الملل است. بدین معنا که روابط بین‌الملل و شاید به گونه‌ای صحیح‌تر، روابط میان دولت‌ها متضمن مناسبات قدرت میان کنشگران مذکور است (Ebrahemifar and Monavari, 2011: 7). در سویی دیگر دانش ژئوپلیتیک علم مطالعه روابط متقابل جغرافیا، قدرت و سیاست و کنش‌های ناشی از ترکیب آنها با یکدیگر است (Hafeznia, 2017: 37). این علم بر آن بخش از دانش جغرافیا تاکید می‌کند که با قدرت و سیاست پیوند می‌خورد تا جایی که می‌توان گفت جوهر ژئوپلیتیک را قدرت تشکیل می‌دهد (Bazgard and et al, 2019: 475). وجه تمایز اصلی آن از جغرافیای سیاسی امتزاج قدرت به دو عنصر دیگر می‌باشد که آن را متفاوت‌تر می‌کند. نقطه مشترک دو علم روابط بین‌الملل و ژئوپلیتیک در همین عنصر مشترک قدرت می‌باشد که در دانش علوم سیاسی و

جغرافیای سیاسی هر دو جایگاه ویژه‌ای دارند. از آنجا که موضوع اصلی ژئوپلیتیک بررسی و مطالعه روابط و پیوندهای فرامرزی میان واحدهای سیاسی در مقیاس‌های محلی، ملی، منطقه‌ای و جهانی، شباهت و نزدیکی بسیاری با موضوعات مورد مطالعه در دانش روابط بین‌الملل به ویژه در سطوح ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی دارد؛ همین امر موجب ایجاد ابهام در خصوص علت وجودی دو دانش، نسبت آنها با یکدیگر و مفاهیم و موضوعات مشترک و اختصاصی دو دانش گردیده است (Mir Haidar and Hamidi Nia, 2006:7). از جمله مفاهیم اساسی دانش ژئوپلیتیک که در شکل‌دهی روابط بین کشورها نقش بسزایی دارد؛ مفهوم علائق ژئوپلیتیک است که در نظریات جغرافیای سیاسی و روابط بین‌الملل جایگاه ویژه‌ای را به خود اختصاص داده است. مفهوم علائق ژئوپلیتیک عبارت است از مکمل‌های فضایی و جغرافیایی مفروض در ماورای مرزها که به لحاظ ساختاری از تجانس برخوردار بوده و به لحاظ کارکردی تامین‌کننده نیازها و کاستی‌های یک کشور محسوب می‌گردد. تعلق ژئوپلیتیکی به نوعی زیربنای علائق، اهداف و منافع ملی کشورها را تشکیل می‌دهد.

روابط خارجی دو کشور ایران و ترکیه در طول تاریخ بیشتر مبتنی بر بنیادهای جغرافیایی بوده است. کشور ایران به دلیل موقعیت ژئوپلیتیک حساس و دسترسی به آبهای آزاد، منابع عظیم نفت و گاز و کانی‌ها در منطقه جنوب غرب آسیا جایگاه ویژه‌ای دارد. جمهوری اسلامی ایران پس از انقلاب ۱۹۷۹ راهبرد سیاست خارجی خود را مبتنی بر اصل نه شرقی - نه غربی، دفاع از جریان‌های مردمی مقاومت و مبارزه با ظلم و استکبار تدوین نموده است. در همسایگی ایران کشور ترکیه با دسترسی داشتن به دریای مهم سیاه، اژه و مدیترانه و تنگه‌های بسفر و داردانل از موقعیت ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک ویژه‌ای برخوردار است. کشور ترکیه پس از فروپاشی عثمانی و آغاز حیات جدید در ۱۹۲۳، راهبردهای متنوع را در تدوین سیاست خارجی خود دنبال کرده است. در دوره حکومت سکولارها مبتنی بر منافع صرف، در دوره اربکان تاکید زیاد بر هویت اسلامی و در دوره حزب عدالت و توسعه، ترکیبی از این دو راهبرد را در سیاست خارجی خود دنبال کرده است. لذا با وجود ورود ایران و ترکیه به سطح بهبود یافته‌ای از روابط در دوره حزب عدالت و توسعه، با توجه به تهدیدها و فرصت‌ها و ضعف و

قوت‌هایی که در روابط دو کشور وجود داشته و دارد و نیز اثرگذاری رخداد‌های منطقه‌ای و بین‌المللی مانند تحریم ایران، تقابل ایران و غرب به محوریت آمریکا، مسئله اسرائیل، تشکیل اقلیم کردستان عراق، مسئله بهار عربی، تمایل ترکیه به گسترش حوزه نفوذ و غیره، این روابط در دوره جدید نیز دارای نوسان قابل توجهی بوده است (Abdi and et al, 2021: 21). بنابراین به منظور تحلیل دقیق و الگویابی روابط خارجی دو کشور ایران و ترکیه، علاوه بر واکاوی متغیرهای سیاسی، نیازمند شناسایی متغیرهای ژئوپلیتیک هستیم. بر همین اساس این پژوهش سعی دارد با روش توصیفی-تحلیلی و با تکیه بر منابع کتابخانه‌ای و روش‌های میدانی به تبیین مولفه‌های علایق ژئوپلیتیک در روابط دو کشور بپردازد.

۲. روش تحقیق

این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی به دنبال تبیین مولفه‌های علایق ژئوپلیتیکی تاثیرگذار در روابط خارجی ایران و ترکیه می‌باشد. گردآوری اطلاعات ابتدا به روش کتابخانه‌ای و استفاده از منابع مختلف از جمله کتب، مجلات و فصلنامه‌ها، اسناد و متون رسمی و جستجو در بانک‌های اطلاعاتی مرتبط با موضوع می‌باشد. سپس برای تحلیل دقیق‌تر در مطالعات میدانی از جامعه خبرگان کمک گرفته و با توجه به روش میدانی و ابزار پرسش‌نامه از روش‌های آماری توصیفی و استنباطی بر حسب نیاز استفاده شده است. در این راستا با توجه به نامحدود بودن جامعه آماری، ۱۳۰ پرسشنامه در قالب طیف لیکرت در بین اساتید و متخصصین جغرافیای سیاسی و ژئوپلیتیک، علوم سیاسی و روابط بین‌الملل توزیع شد. در نهایت تعداد ۱۰۷ پرسشنامه به صورت کامل پاسخ داده شد و جمع‌آوری گردید. در این تحقیق به منظور بررسی روایی محتوایی آزمون از شاخص نسبت روایی محتوایی استفاده شده است. در این تحقیق پایایی ابزار گردآوری داده‌ها با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ مورد بررسی قرار گرفت. که براساس نتایج جدول (۲) ضریب آلفای کرونباخ علایق ژئوپلیتیکی برابر با ۰/۹۳۶ است که با توجه به بیشتر بودن این مقدار از ۰/۷ می‌توان نتیجه گرفت که شاخص‌های علایق ژئوپلیتیکی کشورها دارای پایایی مناسبی می‌باشند. در بخش تجزیه و تحلیل داده‌ها با آزمون فرضیات مرتبط با متغیرها و مولفه‌ها و نیز تعیین سطح معناداری آنها از آزمون T-Test

استفاده شده است. در پایان جهت بررسی دقیق‌تر ابعاد هشت‌گانه مولفه‌های علائق ژئوپلیتیک در روابط دوکشور از آزمون رتبه‌بندی فریدمن نیز استفاده شده است.

۳. مبانی نظری

۳-۱. روابط خارجی

روابط خارجی عبارت است از وجه سلبی ویژگی‌هایی که برای سیاست خارجی برشماری شد. بنابراین انواع مناسبات و تعامل‌های فراتراز مرزهای یک کشور در عرصه‌های سیاسی، اقتصادی و فرهنگی و علمی، پیوندها و تعاملات فاقد طرح‌ها یا برنامه‌های راهنما، روابط خارجی فاقد سازماندهی راهبردی، مناسبات فرامرزی فاقد زیربنای مبتنی بر قدرت و برنامه‌ریزی بلندمدت، تعاملات خارجی فاقد فهم مدون و... همگی درحوزه روابط خارجی قرار می‌گیرند (Khalili, 2008:76).

۳-۲. روابط ژئوپلیتیکی

روابط متقابل کشورها از دید علوم سیاسی یعنی روابطی که در سیستم بین‌المللی شکل می‌گیرد در سه نوع زیر شکل می‌گیرد: همکاری متقابل، رقابت متقابل، روابط متقابل آمیخته با همکاری و رقابت (Puchala, 1971:9).

اما روابط ژئوپلیتیکی روابطی هستند که بین کشورها و دولت‌ها و بازیگران سیاسی بر پایه‌ی ترکیب عناصر سیاست، قدرت و جغرافیا برقرار می‌شوند. در شکل‌گیری هر گونه رابطه بین بازیگران، عنصر سیاست در قالب بازیگر سیاسی یا اراده‌ای که به ماهیت رابطه شکل می‌دهد و نیز اقدامات و کنش‌هایی که توسط بازیگر انجام می‌شود پدیدار می‌گردد (Hafeznia, 2017: 496). روابط بین کشورهای از حیث ژئوپلیتیک، به چند بخش تقسیم می‌گردد.

رابطه تعاملی: عبارت است از ارتباطات گوناگون و متقابل بین بازیگران بین‌المللی (Nel and Mcgowan, 1999:321). یا رابطه مبتنی بر برابری قدرت. در این نوع ارتباطات، طرفین از سطح نسبتاً برابر قدرت و وزن ژئوپلیتیکی برخوردارند.

رابطه سلطه: رابطه سلطه و تفوق از نابرابری قدرت ناشی می‌شود. به طوری که رابطه‌ای یک سویه و از بالا به پایین بین دولت و بازیگر قوی با دولت ضعیف و کم قدرت شکل می‌گیرد، و

دولت قدرتمند سرنوشت دولت ضعیف را به طور مستقیم و غیرمستقیم تعیین می‌کند (Hafeznia, 2017: 494).

رابطه نفوذ: نفوذ، به نوعی منعکس‌کننده سلطه و اقتدار و نتیجه نابرابری قدرت می‌باشد. نفوذ همان سلطه نامرئی به عبارتی دیگر از ظرفیت و توان یک بازیگر برای تغییر یا تحمیل رفتاری خاص بر بازیگر دیگر در سیستم بین‌المللی (Duncan and et al, 2004: 537).
رابطه رقابتی: این رابطه بر پایه برابری نسبی قدرت بین بازیگران شکل می‌گیرد. بازیگرانی که بر منافع متعارض با هم رقابت می‌کنند تا حریف و رقیب را از دستیابی به فرصت‌ها بازدارند (Nel and Mcgowan, 1999: 314).

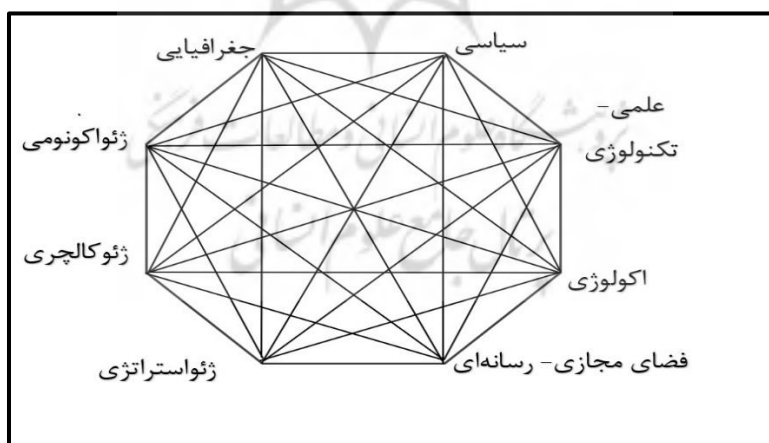
۳-۳. علایق ژئوپلیتیک

علایق ژئوپلیتیک عبارت است از: مکمل‌های فضایی و جغرافیایی مفروض در ماورای مرزهای که به لحاظ ساختاری از تجانس برخوردار بوده و به لحاظ کارکردی تامین‌کننده نیازها و کاستی‌های یک کشور محسوب گردد. تعلق ژئوپلیتیکی به نوعی زیر بنای علایق، اهداف و منافع ملی کشورها را تشکیل می‌دهد و ناظر بر مواردی هست که به مثابه عامل قدرت و یا فرصت، یا با تمام یا بخشی از خصیصه‌های طبیعی و انسانی کشور تجانس و همگونی دارند و یا دارای ماهیت کارکردی هستند که تامین‌کننده احتیاجات کشور در ابعاد مختلف سیاسی، اقتصادی، تجاری، ارتباطی، فرهنگی، اجتماعی، دینی، علمی، تکنولوژیکی، نظامی، امنیتی، حیثیتی یا زیست‌محیطی می‌باشند، و کشور به آنها دل بستگی و علاقه دارد (Hafeznia, 2017: 196). پولونن تعریفی دیگر از علایق ژئوپلیتیکی بر پایه مبانی علوم سیاسی از آن ارائه می‌دهد. او معتقد است «علایق ژئوپلیتیک، علایق سیاسی است که در آن رابطه بین جغرافیا و مسائل سیاسی یک عامل تعیین‌کننده است. علایق ژئوپلیتیک را می‌توان در حوزه‌های متنوعی از قبیل: سیاست خارجی، سیاست تجاری، سیاست اقتصادی، سیاست نظامی - دفاعی، راهبرد امنیتی شناسایی کرد: علایق ژئوپلیتیک را به عنوان زیرمجموعه‌ای از منافع ملی می‌توان قلمداد کرد» (Puheloinen, 1990: 7). مطالعات اخیر در رابطه با علایق ژئوپلیتیک دربرگیرنده طیف وسیعی از ابعاد علایق ژئوپلیتیک است که به شکل پراکنده و غیرمنسجم به این ابعاد پرداخته

شده است. در معدودی از پژوهش‌ها این مولفه‌های در ابعاد سیاسی، فرهنگی، اقتصادی خلاصه شده‌اند (Zeinolabedin and Saber, 2013:108). به طور کلی مولفه‌های علایق ژئوپلیتیک که در روابط خارجی نقش موثری دارند در هشت مولفه: سیاسی، جغرافیایی، ژئواکونومی، ژئواستراتژی، ژئوکالچری، فضای مجازی و رسانه‌ای، علمی-تکنولوژی و اکولوژیکی قابلیت تقسیم‌بندی دارد.

در شکل (۱) به رابطه متقابل این هشت بعد هم اشاره شده است که هر یک از مولفه‌ها می‌تواند در مولفه دیگر تاثیرگذاری و تاثیرپذیری داشته باشد. به عبارتی دیگر همه این مولفه‌های هشت‌گانه علایق ژئوپلیتیک در روابط خارجی کشورها با یکدیگر روابط متقابل دارند و هر گروه از متغیرها تاثیرات دوجانبه یا چندجانبه‌ای را بر سایر متغیرها گذاشته و در مقابل از آنها تاثیر می‌پذیرند. به بیانی دیگر این ابعاد هشت‌گانه علایق ژئوپلیتیک در عین حال که ممکن است به صورت مجزا عمل کرده و به طور جداگانه در روابط کشورها نقش داشته باشند، می‌توانند بر فعال شدن سایر مولفه‌ها و متغیرهای علایق ژئوپلیتیک در روابط خارجی تاثیر داشته باشند. در شکل هشت ضلعی (۱) به همراه خطوط داخل آن به خوبی این مساله نشان داده شده است.

شکل (۱): رابطه متقابل مولفه‌های هشت‌گانه علایق ژئوپلیتیک

۴. پیشینه تحقیق

حجم پژوهش‌هایی که تاکنون در حوزه روابط ایران و ترکیه انجام شده، بسیار فراوان است. لیکن در این بخش پژوهش بیشتر به پژوهش‌هایی که از حیث ژئوپلیتیک این روابط را مورد بررسی قرار داده‌اند اشاره می‌شود.

جدول (۱): پیشینه پژوهش

محقق / نوع تحقیق / سال	موضوع مورد بررسی	متغیرهای مورد بررسی
عبدی و همکاران / مقاله / ۱۴۰۰	تحلیل ژئوپلیتیکی روابط ایران و ترکیه (در دوره حزب عدالت و توسعه)	روابط ایران و ترکیه در این دوره دارای فراز و فرودهایی بوده است. که در این دوره تحت تاثیر سه عامل رقابت، تعارض و همکاری قرار داشته است.
زهرا پوردست / رساله / ۱۳۹۷	الگوی حاکم بر روابط ایران و ترکیه	روابط دو کشور را از منظر روابط بین الملل مورد بررسی قرار داده است. هدف از این پژوهش یافتن الگویی از همکاری و تعارض است که بتواند ما را در پیش‌بینی و تحلیل روابط دو کشور هدایت کند. در راستای طراحی الگوی حاکم بر رابطه ایران و ترکیه، در نتیجه حاکم شدن متغیرهای تعارض به سمت دو نقش رقیب- رقیب و الگوی رفتاری رقابت و در نتیجه حاکم شدن متغیرهای همکاری به سمت شریک-شریک و الگوی رفتاری همکاری متمایل می‌شوند.
مجید روحی دهینه (مقاله)	تحلیل ژئوپلیتیکی رقابت‌های ایران و ترکیه متأثر از تحولات خاورمیانه از سال ۲۰۱۱ میلادی	در این پژوهش رقابت ایران و ترکیه را یک رقابت غیر استراتژیک می‌نامد. که دو کشور به دلایل ژئوپلیتیک و ایدئولوژیک درگیر رقابتی مکانی (برسر سرزمین، منابع)، موقعیتی (بر سر قدرت نسبی، موقعیت سیاسی-اقتصادی و نفوذ سیاسی بر منطقه) و رقابتی ایده‌ای (بر سر تحمیل یا القای ایدئولوژی خود) شده‌اند.
سیدمهدی نبوی و همکاران (مقاله)	تدوین سناریوهای روابط ایران و ترکیه در افق ۱۴۰۴	این پژوهش به مطالعه آینده روابط ایران و ترکیه پرداخته است تا با تدوین سناریوهای محتمل در روابط دو کشور در افق ۱۴۰۸ (۲۰۳۰ م)، سیاستگذاران و تصمیم‌گیران در روابط ایران و ترکیه بتوانند به گزینه‌های بدیل برای تصمیم‌گیری بیندیشند. در این پژوهش هفت سناریو برای آینده روابط دو کشور ترسیم شده است. که محتمل‌ترین سناریو سناریو رقابت تعامل (پنجه در پنجه) تا ۲۰۲۳ بیشتر محتمل است
خسرو بوالحسنی (کتاب) ۱۳۹۹	ترکیه در نگاه ژئوپلیتیکی ایران	این کتاب در ۸ فصل از نگاه ژئوپلیتیکی با رویکرد دفاعی امنیتی روابط دو کشور مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

نوآوری این پژوهش این است که در هیچ از پژوهش‌های بالا با رویکرد علایق ژئوپلیتیک روابط دو کشور مورد بررسی و واکاوی قرار نگرفته است و هر یک از یک منظر به این پدیده نگریسته است. این پژوهش مبتنی بر یک الگوی منسجم و منطقی روابط دو کشور را از حیث علایق ژئوپلیتیک در هشت مولفه (سیاسی، جغرافیایی، ژئواکونومی، ژئواستراتژی، ژئوکالچری، فضلی مجازی و رسانه‌ای، اکولوژی و علمی - تکنولوژی) مورد واکاوی قرار می‌دهد.

۵. یافته‌های تحقیق

علایق ژئوپلیتیک همانند مفهوم ژئوپلیتیک سه عنصر جدایی‌ناپذیر جغرافیا، سیاست و قدرت را با خود به همراه دارد؛ متغیرهای عملیاتی این مفهوم هم می‌تواند در این چارچوب قابل تبیین و تعریف باشند. لذا در این پژوهش برای فهم و بررسی دقیق‌تر این مهم سعی شده است در قالب هشت مولفه نقش آن در روابط خارجی جمهوری اسلامی ایران و ترکیه مورد بررسی قرار گیرد. ابتدا در بخش یافته‌های میدانی در این پژوهش برای نشان دادن تاثیرگذاری هر یک از متغیرهای ذکر شده به منظور تاکید بیشتر بر درستی یا نادرستی متغیرها تنها به بیان مصادیق و نمونه اکتفا نشد، بلکه از صاحب‌نظران و متخصصان این حوزه مطالعاتی نیز جهت تایید یا عدم تایید تاثیرگذاری شاخص‌های مذکور و نیز تعیین رتبه هر یک از متغیرها در قالب پرسشنامه‌ای نظرخواهی شد. جداول زیر مستخرج از یافته‌های میدانی این تحقیق می‌باشند که به صورت توزیع فراوانی متغیرها و میانگین آنها تهیه شده است. ضمناً در پایان هر جدول مولفه‌های هشت‌گانه علایق ژئوپلیتیک با تکیه بر یافته‌های کتابخانه‌ای و اسنادی و ذکر مصادیق واقعی، میزان تاثیرگذاری این متغیرها در روابط خارجی ایران و ترکیه مورد بررسی و واکاوی قرار گرفته است.

۱-۵. متغیرهای مولفه جغرافیایی

فضای جغرافیای بعنوان بعد افقی هر کشور قلمداد می‌شود و نقش کلیدی در سیاست‌ها و راهبردهای کلان یک کشور در سطوح محلی، ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی دارد (Gottmann, 1951:164). همچنین نقش جغرافیا در روابط خارجی و سیاست خارجی غیرقابل انکار است (Spykman, 1938:33). در این پژوهش در بخش مولفه‌های جغرافیایی که

ارتباط بسیار وثیقی با علایق ژئوپلیتیکی کشورها دارد هر سه متغیر از میانگین بالایی (۴ به بالا) برخوردار هستند

جدول (۲): توزیع فراوانی متغیرهای مولفه جغرافیایی در روابط ایران و ترکیه

میانگین	فراوانی					متغیر
	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	
۴/۱۹	۳	۷	۱۸	۱۸	۶۱	دسترسی و کنترل منابع آب رودخانه‌ها در کشورهای مجاور
۴/۳۸	۰	۵	۱۷	۱۷	۶۸	تسلط و حاکمیت بر تنگه‌های بین‌المللی استراتژیکی و ترانزیتی
۴/۳۲	۰	۸	۱۴	۲۱	۶۴	فضای جغرافیایی مرتفع و مسلط بر کشور

اولین متغیر اساسی جغرافیایی در روابط ایران و ترکیه، مباحث هیدروپلیتیک است. ترکیه با دسترسی داشتن به سرچشمه رودخانه‌های پرآب غرب آسیا از جمله دجله و فرات، موقعیت برتری در حوزه هیدروپلیتیک نسبت به همسایگان خود بویژه سوریه، عراق و ایران داشته است. این کشور با سیاست‌گذاری کلان و سرمایه‌گذاری فراوان در پژوه آناتولی جنوب شرقی ۱ گاپ و سدسازی گسترده سعی در توسعه کشاورزی سرزمین‌های خود و تامین انرژی آبی داشته است. (Akbari and Mashhadi, 2019:315). ترکیه از این پروژه‌های سدسازی هدف‌های سیاسی و امنیتی را دنبال می‌کند و می‌خواهد علیه کشورهای پایین دست استفاده کند. همان‌طور که در شکل (۲) نشان داده شده است ترکیه در مولفه دسترسی و کنترل آب‌های مرزی در برابر همسایگان خود بویژه عراق، سوریه و ایران در موقعیت بالادستی قرار دارد. این فاکتور مهم هیدروپلیتیکی در روابط خارجی دوجانبه و چندجانبه ایران و ترکیه نقش مهمی دارد.

شکل (۲): نقشه حوضه‌های آبریز ترکیه

دومین متغیر علایق ژئوپلیتیکی، دسترسی به تنگه‌های بین‌المللی است. ترکیه با در اختیار داشتن تنگه‌های سفر و واردانل و قرار گرفتن در یک موقعیت ترانزیتی ارزشمند، بعنوان پل ارتباطی شرق و غرب لقب گرفته است. از طرفی جمهوری اسلامی ایران با حاکمیت بر تنگه هرمز بعنوان شاه‌رگ انرژی دنیا بویژه نفت، وزن ژئوپلیتیکی خاصی را به خود اختصاص داده است. واقع شدن تنگه هرمز همراه با ارزش‌های ژئواستراتژیک آن در سطح تماس اهداف دو قدرت بری و بحری، و نیز قرار گرفتن در کانون بخش مرکزی ریملند موجب شد که همواره در استراتژی‌های نظامی دو قدرت بری و بحری مورد توجه قرار گیرد (Hafeznia and Rabiee, 2012:458).

سومین متغیر جغرافیایی که در علایق ژئوپلیتیکی دو کشور نقش بسزایی دارد، فضای جغرافیایی بویژه فضای مرتفع و استراتژیک مسلط بر کشور می‌باشد. از دیرباز موقعیت جغرافیایی نقش ویژه‌ای در شکل‌دهی روابط خارجی جمهوری اسلامی ایران و ترکیه با یکدیگر و با سایر کشورها داشته است. از نظر داود اغلو وزیر خارجه و سیاستمدار ترکیه، این کشور به علت موقعیت جغرافیایی و تاریخی خود، عمق استراتژیکی دارد؛ از این‌رو، وی ترکیه را در زمره کشورهای می‌داند که آنها را «قدرت مرکزی» می‌نامند. او معتقد است که ترکیه نباید خود محدود به نقش منطقه‌ای در بالکان یا جنوب غرب آسیا کند؛ زیرا کشوری مرکزی است و نه منطقه‌ای؛ بنابراین باید نقش رهبری را در چند منطقه ایفا کند (Niakooei and Behmanesh, 2014:124). از طرفی سرزمین ایران از نظر شکلی و محتوایی در منطقه‌ی ژئوپلیتیکی جنوب غرب آسیا یکی از

مولفه‌های قدرت این کشور محسوب می‌شود. لذا موقعیت جغرافیایی و ژئوپلیتیکی ایران می‌تواند در این منطقه بعنوان یک فاکتور بالقوه و بالفعل در ابعاد سیاسی، اقتصادی، ژئواستراتژی و...؛ نقش کلیدی ایفا کند.

۲-۵. متغیرهای مولفه سیاسی

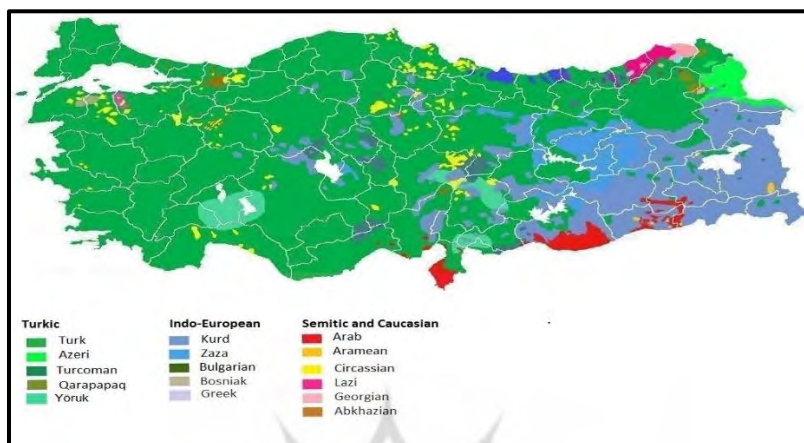
این مقوله با جغرافیا رابطه بسیار نزدیکی دارد و از زمان معاهده وستفاليا و تشکیل کشور(با سه عنصر سرزمین، ملت و حکومت) ارتباط بیشتری پیدا کرده است. در جدول(۳) به برجسته‌ترین مولفه‌های سیاسی علایق ژئوپلیتیکی اشاره شده است.

جدول(۳): توزیع فراوانی متغیرهای مولفه سیاسی در روابط ایران و ترکیه

شماره ردیف	فراوانی					متغیر
	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	
۳/۷۱	۸	۷	۲۱	۴۱	۲۹	احزاب سیاسی و اقلیت‌های فضایی متجانس(قومی - مذهبی - زبانی) کشورهای دیگر
۳/۴۹	۱۰	۱۲	۲۸	۲۹	۲۸	صدور ایدئولوژی سیاسی و انقلابی و ارزش‌های مورد نظر به سایر کشورها
۴/۲۳	۲	۷	۱۲	۲۹	۵۷	عضویت و ریاست در سازمان‌های بین‌المللی تاثیرگذار

روابط ایران و ترکیه در بعد سیاسی متأثر از متغیرهای گوناگونی است. اولین متغیری که در جدول بالا به آن اشاره شده است اقلیت‌های فضایی و احزاب سیاسی است. مسئله کردها به مثابه یک کل به هم پیوسته نه تنها بر سیاست خارجی دولت‌ها، بلکه هم‌زمان بر سیاست و امنیت داخلی چهار کشور(ترکیه، ایران، عراق و سوریه) که با این مساله درگیر هستند تاثیر می‌گذارد(Zandi and Shakeri,2014:67). همچنان که در شکل(۳) نشان داده شده است اقلیت‌های فضایی متجانس ترکیه در استان‌های متعدد بویژه نواحی مرزی توزیع شده‌اند. لذا این مساله از یک سو برای سایر کشورها بویژه همسایگان به عنوان علایق ژئوپلیتیکی آنها و از سوی دیگر برای ترکیه بعنوان نگرانی ژئوپلیتیکی قلمداد می‌شود. هر چند این فرضیه در مورد قومیت‌های جمهوری اسلامی ایران هم صدق می‌کند.

شکل (۳): نقشه اقلیت‌های فضایی ترکیه

در مقوله قومیت‌های ترکیه کردها و علویان، مشخصاً اصلی‌ترین گروه‌هایی هستند که درصدد نقش‌آفرینی در امور کشور و یا دست‌کم ایفای نقش در زمینه امور مناطق مختلف زندگی خود هستند. کردهای ترکیه به عنوان نیرویی تاثیرگذار که برای سال‌ها از سوی دولت مرکزی سرکوب شده و از کمترین حقوق سیاسی و اجتماعی محروم بودند و در فضای پس از سال ۲۰۱۵ به طور مشخص متعاقب صلح شکننده میان دولت اردوغان و کردها، این گروه اقلیت اندک اندک از حجم توجه و تمرکز بر سازمان‌های نظامی پ.ک.ک کاسته و در عوض به مکانیسم‌های قانونی و حزبی نظیر حزب دموکراتیک خلق و... توجه بیشتری نشان دادند. در انتخابات پارلمانی خردادماه ۱۳۹۴ این گروه قومی، موفق شدند با جلب‌نظر علوی‌های ترکیه دستیابی به نوعی ائتلاف با آنها، حدود ۱۳ درصد کرسی‌های مجلس را از آن خود کنند. اردوغان به کرات کمال گلیچدار اغلو (رهبر علوی حزب جمهوریت خلق)، دمیتراش و حزب خلق را به پشتیبانی از تروریسم متهم کرده و آنها را تروریست‌هایی می‌خواند که وارد مجلس شده‌اند در مقابل گروه‌های کرد نیز درگیری‌ها و خشونت‌های پراکنده در ترکیه را توطئه اردوغان برای کاستن نقش روبه رشد گروه‌های مذکور در فرآیندهای سیاسی و اجتماعی می‌دانند (Gol Mohammadi, 2019: 58). جمهوری اسلامی ایران هم با توجه به رهبری سازه شیعی در منطقه، نسبت به این اقلیت‌های قومی و دینی بویژه علویان، علایق ژئوپلیتیکی را دارا می‌باشد. همچنین یکی دیگر از متغیرهای

سیاسی موثر در علایق ژئوپلیتیکی دو کشور احزاب سیاسی می‌باشند. در زمانی که احزاب اسلام‌گرای معتدل مانند حزب اسلام‌گرای سعادت به رهبری نجم‌الدین اربکان به قدرت سیاسی رسیدند؛ روابط دو کشور مبتنی همکاری و تعامل بود. اما در دوره حکومت حزب دموکرات سلیمان دمیرل رابطه به سمت رقابتی و تقابلی پیش رفت. در دوره حکومت حزب عدالت و توسعه اردوغان که مبتنی بر توسعه اسلام سکولار در ترکیه بود؛ روابط به شکل رقابتی و گاهی همکاری بوده است.

دومین متغیری که در جدول علایق ژئوپلیتیکی در حوزه سیاسی به آن اشاره شده است، صدور ایدئولوژی سیاسی می‌باشد؛ که این امر در روابط ایران و ترکیه از زمان‌های گذشته پررنگ بوده است. فاکتور ایدئولوژی در روابط دو کشور از آغاز قرن ۱۶ میلادی اهمیت انکارناپذیری داشته و دارد یعنی از زمانی که سلسله شیعی صفوی در ایران به قدرت رسید پس از آن جنگ‌هایی بین امپراطوری عثمانی و امپراطوری ایران شکل گرفت. در واقع جنگ‌های شیعه‌گرائی و سنی‌گرائی بودند (Fuller, 1999: 222). همچنین مواجهه ایدئولوژیکی بین دو کشور بعد از انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۹۷۹ در قالب سکولاریسم در برابر اسلام‌گرائی افزایش یافت (Ghaempanah, 2011: 58).

سومین شاخصی که در جدول (۴) به آن اشاره شده است، عضویت و ریاست در سازمان‌های بین‌المللی تاثیرگذار همچون اکو، ناتو، شانگهای و... است. ترکیه با داشتن سیاست‌های متفاوت در ادوار تاریخی سعی در عضویت و حتی ریاست بر سازمان‌های متعدد از جمله ناتو، اتحادیه اروپا و شانگهای را داشته است. جمهوری اسلامی ایران هم علاقه‌مند به عضویت در سازمان‌هایی بود که بتواند قدرت ژئوپلیتیکی بین‌المللی خود را در برابر جبهه غرب تقویت کند. ریاست دوره‌ای در سازمان کنفرانس اسلامی، عضو ناظر در پیمان شانگهای و ریاست در سازمان همکاری‌های اقتصادی (اکو) از علایق ژئوپلیتیکی ایران در حوزه سیاسی می‌باشد. لذا روابط دوجانبه ایران و ترکیه در پرتو سازمان همکاری اسلامی ترکیبی از همکاری و رقابت برای کسب هژمونی منطقه‌ای است (Jansiz and Ahmadi Khoy, 2014: 95).

۳-۵. متغیرهای مولفه ژئواکونومی

اقتصاد بعنوان یک موتور پیشران در توسعه روابط خارجی کشورها نقش بسزایی دارد که گاهاً از آن به دیپلماسی اقتصادی هم تعبیر می‌شود. در این پژوهش در بین مولفه‌های ژئواکونومی، تامین امنیت بندرگاه‌ها، جذب سرمایه‌گذاران خارجی و حفظ ارزش پول ملی در برابر ارزهای بین‌المللی از جایگاه بالایی برخوردار بوده است.

جدول(۴): توزیع فراوانی متغیرهای مولفه ژئواکونومی در روابط ایران و ترکیه

میانگین	فراوانی					متغیر
	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	
۴/۴۵	۰	۵	۱۰	۲۴	۶۸	تامین امنیت بندرگاه‌های و مسیرهای انتقال واردات و صادرات کشور
۴/۳۲	۰	۱۰	۶	۳۱	۶۰	تلاش برای جذب سرمایه‌گذاری خارجی و قرار داد با شرکت‌های بزرگ منطقه ای و جهانی
۳/۶۴	۵	۸	۳۵	۳۱	۲۸	پروژه‌های مشترک مرزی با همسایگان(بازارچه‌های مرزی)
۴/۰۸	۲	۹	۲۲	۱۹	۵۷	حفظ ارزش و اعتبار پول ملی در برابر ارزهای معتبر بین‌المللی
۳/۷۸	۳	۷	۲۷	۴۳	۲۷	برداشت بیشتر منابع فسیلی از میادین مشترک و فلات قاره

در بررسی متغیر اول در جدول مذکور می‌توان اذعان کرد تحولات ترکیه در دوره حزب عدالت و توسعه در یک دوره ۶ ساله یعنی بین سال‌های ۲۰۰۲ تا ۲۰۰۸ تولید ناخالص ملی ترکیه از ۳۰۰ میلیارد دلار به رقم ۷۵۰ میلیارد دلار و همچنین متوسط درآمد سرانه سالانه ترک‌ها از ۳۰۰ دلار به بیش از ۱۰۰۰۰ دلار افزایش یافت. برای نخستین بار اقتصاد ترکیه به رتبه شانزدهم در جهان و ششم در اروپا رسید (Nafaa,2007:39). ترکیه با حمایت قدرت‌های فرامنطقه‌ای از موقعیت ترانزیتی خود جهت انتقال منابع نفت و گاز خزر بویژه از طریق خط لوله باکو-تفلیس-جیحان نهایت استفاده را به عمل آورده است. در مقابل ایران با وجود مرزهای طولانی با کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز، داشتن موقعیت جغرافیایی و ترانزیتی، دسترسی به مسیرهای امن انتقال انرژی با توجیه بالای اقتصادی به اروپا و آسیای شرقی، به دلیل نداشتن استراتژی منسجم و عدم تعامل با قدرت‌های فرامنطقه‌ای، نتوانسته بهره لازم را ببرد (Mousavi and et al,

همان‌طور که در نقشه‌های (۴) و (۵) مسیرهای انتقال انرژی در محدوده مرزهای این کشور نشان داده شده است.

شکل (۴): نقشه مسیرهای انتقال انرژی گاز طبیعی به ترکیه

شکل (۵): نقشه مسیرهای ترانزیتی انتقال نفت به ترکیه

در بخش متغیر جذب سرمایه‌گذاری‌های خارجی که از علایق ژئوپلیتیک دو کشور می‌باشد. ترکیه براساس گزارش آنکتاد، میزان سرمایه‌گذاری خارجی در سال ۲۰۱۸ با ۱۳ درصد کاهش به ۱٫۳ تریلیون دلار رسیده اما در مقابل در همین سال (۲۰۱۸) میزان سرمایه‌گذاری خارجی در ترکیه با ۱۳ درصد افزایش به ۱۳ میلیارد دلار رسیده و جایگاه ترکیه در جذب سرمایه‌گذاری خارجی با ۱۴ رده رتبه صعود به رده ۲۱ در دنیا رسیده است. (www.unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders)

در مقابل جمهوری اسلامی ایران به علت مسائل بین‌المللی متعدد، بویژه تحریم‌های بین‌المللی و بانکی در جذب سرمایه‌گذاری بین‌المللی که یکی از علایق ژئوپلیتیکی در حوزه اقتصادی می‌باشد نسبت به ترکیه خیلی موفق نبوده است به گونه‌ای که طبق گزارش انکتاد سهم جمهوری اسلامی ایران از جذب سرمایه خارجی ورودی در سال ۲۰۱۸، تنها در حدود ۰,۳ درصد جریان ورودی سرمایه خارجی جهان است و بیشترین میزان جذب سرمایه خارجی ایران حدود ۵ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۸ بوده است (همان). آخرین متغیر علایق ژئوپلیتیکی در بعد ژئواکونومی که در روابط خارجی ایران و ترکیه با همسایگان‌شان، نقش مهمی دارد؛ برداشت از منابع فسیلی مشترک با همسایگان می‌باشد. دو کشور هر دو در این زمینه علایق منحصر به خود را دارند. جمهوری اسلامی ایران با در اختیار داشتن ۲۸ میدان مشترک هیدروکربنی شامل ۱۸ میدان نفتی، چهار میدان گازی و ۶ میدان نفت و گاز با همسایه یکی از معدود کشورهای جهان با این پتانسیل بوده است (Montahaei, 2013:13). یکی از علایق ژئوپلیتیکی مهم ایران توسعه این میدان مشترک و استخراج و صادرات از این موهبت الهی است. مهم‌ترین میدان گازی مشترک میدان پارس جنوبی با کشور قطر می‌باشد. لیکن با تحریم‌های بین‌المللی و خروج شرکت‌های معتبر نفتی و گازی بویژه توتال این علایق ژئوپلیتیکی تبدیل به یک نگرانی ژئوپلیتیکی شده است. ترکیه هم با تکیه بر دکتین وطن آبی با محوریت توسعه و گسترش منابع هیدروکربنی بویژه در آب‌های هم مرز با قبرس و یونان سعی در تقویت این جنبه از علایق ژئوپلیتیکی خود را دارد.

۴-۵. متغیرهای مولفه ژئوکالچری

به طور کلی مطالعه رابطه بین فرهنگ و جغرافیای فرهنگی با همه عمق و وسعت آن با سیاست و قدرت، موضوعی است که مورد توجه حوزه ژئوپلیتیک می‌باشد. ابداع و کاربرد اصطلاح ژئوکالچر^۱ نیز به معنی و مفهوم بعد فرهنگی ژئوپلیتیک است که وارد ادبیات آن گردیده است (Hafeznia, 2017:178). همان‌گونه که در جدول (۵) اشاره شده است، در بعد ژئوکالچری

متغیر رهبری یک سازه تمدنی بعنوان یکی از علایق ژئوپلیتیکی کشورها در روابط خارجی نقش بالاتری نسبت به سایر متغیرها را دارد.

جدول(۵): توزیع فراوانی متغیرهای مولفه ژئوکالچری در روابط ایران و ترکیه

میانگین	فراوانی					متغیر
	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	
۳/۹۲	۷	۴	۲۴	۲۷	۴۵	رهبری یک سازه تمدنی(شیعه، سنی، عثمانی و...)
۳/۰۶	۸	۳۴	۲۲	۳۰	۱۳	هدایت و ترغیب مهاجران خارجی و آورگان بین‌المللی به کشور ثالث
۳/۴	۸	۶	۴۳	۳۵	۱۵	کنترل مرکز تولید و انتشار ناامنی (از قبیل مرکز تولید مواد مخدر)

در بعد مولفه‌های ژئوکالچری، رهبری سازه تمدنی بعنوان یکی از مهم‌ترین علایق ژئوپلیتیک دو کشور ایران و ترکیه محسوب می‌شود. ایران با داشتن تاریخ باستانی متقن و قدرتمند که بیشتر سرزمین‌های محدوده فلات ایران از زمان‌های گذشته در انحصار این تمدن بوده است؛ در ادوار تاریخی علایق ژئوپلیتیکی در آسیای مرکزی و قفقاز و آسیای صغیر داشته و در دوره‌هایی خود را بعنوان رهبر باستانی فلات ایران در منطقه غرب آسیا معرفی می‌کرده است. در پس از انقلاب اسلامی و حاکمیت جمهوری اسلامی ایران با برقراری یک نظام شیعی در منطقه، حمایت از ملت‌های مسلمان و شیعه، از استراتژی‌های منطقه‌ای و جهانی جمهوری اسلامی ایران بوده است. این امر زمینه را برای ادعای رهبری سازه‌ی شیعی در منطقه از سوی ج.ا. ایران فراهم کرده است. ترکیه نیز در همسایگی ایران که خود را میراث‌دار آسیای صغیر و امپراتوری عثمانی می‌داند سعی در ترویج و سلطه رهبری خود به عنوان رهبر سازه اسلامی - سنی بویژه با رویکردهای سکولاری در دوره حاکمیت حزب عدالت و توسعه را دارد. به گونه‌ای که داود اغلو از سیاستمداران این سرزمین در کتاب «عمق استراتژیک» خود اذعان می‌کند که سیاست خارجی ترکیه نامتعادل است و تاکید بیش از حد به روابط با اروپا و آمریکا و نگاه به غرب، این کشور را از خاورمیانه و شمال آفریقا یعنی محدوده امپراتوری عثمانی دور کرده است. از نظر داود اغلو، ترکیه مانند

روسیه، مصر و ایران، شاخص‌های هویتی متکثر دارد و باید سیاست خود را براساس این هویت متنوع تنظیم کند.

۵-۵. متغیرهای ژئواستراتژی

ژئواستراتژی نقش عوامل محیط جغرافیایی را در تدوین استراتژی‌ها به طور اعم و استراتژی‌های نظامی به طور اخص مطالعه می‌کند. مولفه‌های ژئواستراتژی در توسعه و حفظ علائق ژئوپلیتیکی نقش ویژه‌ای دارند. نتایج متغیرهای ژئواستراتژی در این بخش پژوهش حاکی از آن است که ایجاد پایگاه نظامی، موشکی و ... و خروج قدرت‌های مداخله‌گر از منطقه مهم‌ترین علائق ژئوپلیتیکی کشورها در حوزه نظامی را به خود اختصاص داده است.

جدول (۶): توزیع فراوانی متغیرهای مولفه ژئواستراتژی در روابط ایران و ترکیه

میانگین	فراوانی					متغیر
	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	
۴/۲۸	۲	۶	۸	۳۵	۵۶	ایجاد پایگاه نظامی، موشکی، پهبادی، رادیویی و سایتهای اطلاعاتی
۴/۱	۰	۲	۳۱	۲۸	۴۶	خروج قدرتهای مداخله‌گر از پیرامون کشور(غرب آسیا و خلیج فارس)
۳/۷۷	۲	۶	۳۵	۳۵	۲۹	عضویت در پیمانهای نظامی و امنیتی(ناتو،شورای همکاری خلیج فارس)
۴/۰۲	۲	۲	۲۶	۳۹	۳۸	انعقاد پیمان نامه های نظامی و خرید تسلیحات از قدرت های جهانی
۳/۷۳	۲	۵	۳۸	۳۷	۲۵	وارد کردن قدرت درجه یک جهانی و منطقه ای به منطقه ژئوپلیتیکی برای مقابله با قدرت روزافزون همسایه
۳/۱۹	۱۲	۱۰	۳۳	۴۸	۴	مسلح کردن و حمایت های مستشاری گروه های مقاومت برای مقابله با رقیب

همان‌طور که در جدول (۶) هم اشاره شده است یکی از فاکتورهای مهم در علائق ژئوپلیتیکی در حوزه ژئواستراتژیکی تاسیس پایگاه‌های نظامی و موشکی و... از سوی کشورها می‌باشد. یکی از علائق ژئوپلیتیکی ترکیه استقرار پایگاه‌های نظامی و سامانه‌های پدافندی است که به معنای واقعی با آغاز بحران سوریه این مهم محقق گردید. این علائق ژئوپلیتیکی ترکیه منجر به نگرانی

برای جمهوری اسلامی شده بود به گونه‌ای که ایران از زمان مطرح شدن استقرار سپر موشکی ناتو در ترکیه مخالفت کرده و آن را اقدامی تحریک‌آمیز دانسته است. ایران ضمن هشدار به ترکیه برای استقرار موشک‌های پاترویت در مرز ترکیه و سوریه، بر یافتن راه‌حل‌های سیاسی برای حل بحران‌های منطقه‌ای تاکید کرده است (Afzali and Hosseyni, 2008: 162). ترکیه با موافقت خود درباره استقرار سپر دفاع موشکی ناتو ثابت کرد که به دوستان و متحدان سابق خود وفادار است و هنوز نقش چندانی برای کشورهای همسایه مانند ایران در معادلات امنیتی خود قائل نیست (Chegenizadeh and et al, 2013: 67). بنابراین ایران نیز به این سیاست ترکیه واکنش نشان داده و استقرار این سامانه در همسایگی خود را عامل بی‌ثباتی و ناامنی در منطقه قلمداد می‌کند. از سوی جمهوری اسلامی ایران در مولفه ژئواستراتژی، علایق ژئوپلیتیکی متفاوت و بروایتی متضاد با ترکیه را دنبال می‌کند. تقویت لجستیکی محور مقاومت در سوریه، یمن، لبنان، فلسطین و گستره حوزه قلمروسازی ژئوپلیتیکی ادعایی از اهداف ایران است که موجبات نگرانی‌های ژئوپلیتیکی عمیقی را برای ترکیه به ارمغان آورده است. به گونه‌ای که بعضی از سیاستمداران ترکی تمایل به کاهش نفوذ ژئواستراتژیکی ایران در کشورهای همسایه ترکیه بویژه سوریه را دارند. همچنین ایران علاقه به خروج قدرت‌های مداخله‌گر در منطقه غرب آسیا بویژه آمریکا است که با علایق ژئوپلیتیکی ترکیه که عضوی از ناتو است همخوان نمی‌باشد. همان طور که در متغیر سوم اشاره شده است، یکی از علایق ژئوپلیتیکی مشترک دو کشور در حوزه ژئواستراتژیک انعقاد پیمان‌نامه‌های نظامی و خرید تسلیحات از قدرت‌های جهانی مانند خرید سامانه‌های دفاعی بویژه از کشور روسیه می‌باشد. ایران برای مقابله با نفوذ جبهه غربی در غرب آسیا و ترکیه هم به علت سیگنال‌های منفی که از سوی غرب در مسائل مختلف بویژه پیوستن به اتحادیه اروپا مواجه شده است روابطشان را با روسیه تعمیق بخشیدند. که خرید سامانه‌های دفاعی S300 و S400 جزء برنامه‌های دو کشور در حوزه دفاعی بوده است.

۵-۶. متغیرهای فضای مجازی و رسانه‌ای

فرایند جهانی‌شدن و در پی آن رسانه‌های جدید اطلاعاتی و ارتباطی و نفوذ ماهواره‌ها و رسانه‌های ارتباط جمعی بویژه اینترنت به تدریج گرایش‌ها، رفتارهای سیاسی و کنش‌های

اجتماعی را در جوامع بوجود آورد. در این پژوهش متغیر شبکه‌های ماهواره‌ای و بازی‌های رایانه‌ای نقش بیشتر در توسعه علایق ژئوپلیتیک کشورها در روابط خارجی نسبت به سایر عوامل داشته‌اند که در جدول (۷) هم این مساله حکایت از آن دارد.

جدول (۷): توزیع فراوانی متغیرهای مولفه فضای مجازی - رسانه‌ای در روابط ایران و ترکیه

میانگین	فراوانی				متغیر	
	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد		
۳/۹۵	۲	۶	۲۹	۲۸	۴۲	گسترش شبکه‌های ارتباطی مخابراتی، اینترنتی
۳/۹۳	۳	۸	۲۴	۳۰	۴۲	ترغیب و جذب قومیت‌های و اقلیت‌های هم‌کیش در کشور همسایه از طریق شبکه‌های اجتماعی
۴/۲	۲	۲	۱۲	۴۷	۴۴	راه‌اندازی و افزایش تعداد شبکه‌های ماهواره‌ای و تولید فیلم‌ها و بازی‌های رایانه‌ای همسو با منافع ملی

در بررسی متغیر اول مولفه فضای مجازی می‌توان اذعان کرد، یکی از مولفه‌های قدرت کشورها، داشتن شبکه‌های ارتباطی - مخابراتی و اینترنتی در سطح ملی و منطقه‌ای و حتی جهانی می‌باشد. با گسترش انقلاب اطلاعاتی در دهه ۱۹۷۰ به بعد کشورها در این حوزه‌ها سرمایه‌گذاری ویژه‌ای داشته‌اند. در رابطه با متغیر دوم که جذب اقلیت‌های مذهبی و قومی توسط رسانه‌های می‌باشد، دو کشور علایق اختصاصی و گاه متقابل یکدیگر را دارند. ترکیه با طرح ایده‌هایی چون پان‌ترکیسم به دنبال جذب اقلیت‌های ترک‌زبان منطقه بویژه شمال غرب ایران است. این علاقه در سخنرانی‌ها و اشعار سیاستمداران ترکی هم دیده شده‌است و از طریق شبکه‌های ماهواره‌ای و اجتماعی توسعه و رواج پیدا کرده است. از سویی دیگر جمهوری اسلامی ایران هم بعنوان مرکز جهان تشیع سعی دارد عقاید شیعی را توسعه و این اقلیت‌ها (مانند علویان ترکیه) را به خود جذب کند. لذا بخشی از این اهداف را با توسعه شبکه‌های ماهواره‌ای مانند: الکوثر، ثامن، سحر، ثقلین و... که مستقیم و غیرمستقیم با حمایت جمهوری اسلامی ایران است؛ پی می‌گیرد. در بررسی متغیر سوم می‌توان اذعان کرد دو کشور و بویژه ترکیه علایق فراوانی دارد. کشور ترکیه به منظور جذب نخبگان حوزه‌ی رسانه‌ای، سرمایه‌گذاری‌های بزرگی در تولید شبکه‌های ماهواره‌ای با زبان ترکی و حتی فارسی انجام داده است. این شبکه‌ها در عرصه تولید خبر مانند آناتولی و چه در عرصه تولید فیلم بویژه با زبان فارسی و ترکی مانند شبکه جم فعالیت گسترده‌ای

دارند. به گونه که تعدادی هنرمندان سابق ایرانی در این شبکه‌ها فعالیت می‌کنند. این متغیر در روابط ایران و ترکیه بعنوان یک نقطه تاریک نگریسته می‌شود و صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران کارکرد این شبکه‌های ماهواره را محکوم می‌کند.

۷-۵. متغیرهای مولفه علمی - تکنولوژی

امروزه تأثیر فراگیری علم و دانش و به کارگیری یافته‌های علمی در زندگی بر همگان آشکار است و کشورهای مختلف جهان به این نتیجه رسیده‌اند که برای توسعه جامعه خود باید نگاه علمی به بخش‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی و... داشته باشند تا بتوانند هماهنگ با پیشرفت‌های علمی و تکنولوژیکی جامعه را به مسیر توسعه و ترقی راهنمایی کنند. همان‌طور که الوین تافلر با انتشار کتاب «موج سوم» به نقش علم و تکنولوژی در پیشرفت جوامع در نیمه دوم قرن بیستم در قالب یک نظریه به این مهم اشاره کرده است (Toffler, 1980: 13). ضمن این که نقش مهم و پر قدرت علم و فناوری در روابط بین دولت‌ها، تغییر توازن قدرت بین دولت ملی و گروه‌بندی‌های منطقه‌ای و جهانی دولت‌ها را نمی‌توان انکار کرد (Krige and Barth, 2006: 17). همان‌طور که در جدول (۸) اشاره شده است، مولفه‌های علمی از میانگین فراوانی بالایی برخوردار بودند که متغیر داشتن اقتصاد دانش بنیان با تکنولوژی برتر^۱ در بین سایر متغیرها جایگاه بالاتری را به خود اختصاص داده است.

جدول (۸): توزیع فراوانی متغیرهای مولفه علمی - تکنولوژی در روابط ایران و ترکیه

میانگین	فراوانی					متغیر
	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	
۴/۰۶	۴	۴	۱۷	۳۹	۴۳	مرجعیت علمی در سطح منطقه و در مراتب بالاتر در سطح جهان
۳/۸۶	۲	۱۰	۳۰	۲۴	۴۱	میزبانی کنفرانس‌های معتبر علمی جهانی با حضور دانشمندان و متخصصان
۴/۲۴	۲	۶	۱۱	۳۳	۵۵	داشتن اقتصاد دانش بنیان و دارا بودن صنایع با تکنولوژی پیشرفته

همان‌طور که جدول (۸) هم نشان داده شده است، مرجعیت علمی در علایق ژئوپلیتیکی کشورها، جایگاه بالایی را داشته است. موقعیت برتری علمی ایران در منطقه بویژه در فاصله قرن‌های سوم تا هفتم هجری بویژه در دوره‌های سلجوقیان، ایلخانان، سامانیان و غزنویان سرآمد بوده است. در چهار دهه اخیر پس از انقلاب اسلامی هر دو کشور سعی کردند سطح علم و تکنولوژی خود را مبتنی بر اسناد بالادستی بهبود ببخشند. در بعد متغیر اول می‌توان گفت، جمهوری اسلامی ایران طی سال‌های اخیر بویژه از قرن بیست و یک به بعد رشد و پیشرفت خوبی در زمینه علم، نوآوری و فناوری داشته است. که این رشد را سعی کرده است مبتنی بر اسناد بالادستی بویژه سند چشم‌انداز ۱۴۰۴ باشد. که طبق آن ایران باید از نظر علم و فناوری به مقام اول در منطقه مبدل شود (Davoudi, 2014: 110). از جمله این دستاوردها می‌توان به حضور پررنگ ایران در المپیادهای جهانی، دستیابی به پرتاب موشک به فضا، پیشرفت در زمینه فناوری نانو، استفاده از فناوری سلول‌های بنیادی، دستیابی به فناوری انرژی هسته‌ای، و در سالیان اخیر دستیابی به فناوری کوانتوم و تولید واکسن کرونا اشاره نمود. از طرفی از علایق ژئوپلیتیکی ترکیه در حوزه علمی - تکنولوژی بویژه در حوزه آموزش عالی پیوستن به توافق علمی بولونیا ۱ و پیشرفت در چارچوب این سند علمی اتحادیه اروپا همگام با ۲۸ عضو دیگر می‌باشد (Noorshahi, 2010: 130). در بررسی متغیر سوم که داشتن اقتصاد دانش بنیان است؛ دو کشور با علایق مشترک سعی در نوسازی اقتصادشان دارند. ترکیه به علت نداشتن محدودیت‌های بین‌المللی مانند ایران، در این شاخص موفق‌تر عمل کرده است. این کشور با افزایش سهم هزینه‌های تحقیق و توسعه از کل تولید ناخالص ملی (GDP) که بهبود نسبتاً چشم‌گیری از ۳۷٪ در سال ۱۹۹۸ به ۱ درصد در سال ۲۰۱۸ داشته است (Noorzadeh and Mehrparvar, 2019: 13). لذا در دهه‌های اخیر کشور ترکیه به واسطه همسایگی با کشور ایران و به یمن جایگاه اقتصادی و فناورانه‌ای که در منطقه غرب آسیا دارد می‌تواند به عنوان کشور هدف در زمینه دیپلماسی علم و فناوری مورد

توجه قرار بگیرد (Shafeghat, 2019:1). این مساله در گسترش روابط دو کشور و تمرکز بر علایق مشترک می‌تواند کمک زیادی به توسعه روابط تعاملی کند.

۵-۸. متغیرهای مولفه اکولوژی

مولفه‌های اکولوژی بعنوان یکی از مهم‌ترین عوامل در روابط خارجی نقش ایفا می‌کند که در این پژوهش به عنوان یکی از مولفه‌های علایق ژئوپلیتیکی تاثیرگذار به آن اشاره شده است. یافته‌های تحقیق حاکی از آن است که شیرین‌سازی آب‌های آزاد مهم‌ترین علایق ژئوپلیتیکی کشورها در حوزه زیستگاهی می‌باشد. از سویی بارورسازی ابرها با میانگین زیر ۲,۵ علایق ژئوپلیتیکی قابل توجه برای کشورها محسوب نمی‌شود؛ که جدول (۹) گویای این مساله می‌باشد.

جدول (۹): توزیع فراوانی متغیرهای مولفه اکولوژی در روابط ایران و ترکیه

میانگین	فراوانی					متغیر
	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	
۲/۳۳	۳۲	۲۵	۳۸	۱۰	۲	بارور سازی ابرها و تغییر مسیر آن جهت کاهش دوره خشکسالی در سرزمین خود
۳/۹۳	۴	۷	۲۴	۲۹	۴۳	شیرین سازی آب های آزاد و انتقال آن به نواحی گرم و خشک

در بررسی متغیر اول که بارورسازی ابرها می‌باشد می‌توان اذعان کرد که کشور ایران به علت قرارگیری در یک کمربند خشک در قاره آسیا و داشتن سرزمین‌های بایر و خشک فراوان بویژه در نواحی مرکزی و شرقی در بعد بارورسازی ابرها تلاش‌های زیادی کرده است که متأسفانه تاکنون از آن نتوانسته است بهره لازم را ببرد. از آن جایی که این تکنولوژی نیازمند هزینه‌های فراوان و پیریسک است و همچنین تجربه‌های ناموفق در گذشته داشته است این متغیر اکولوژیکی در علایق ژئوپلیتیک جمهوری اسلامی ایران کم‌اهمیت می‌باشد. کشور ترکیه در متغیر مذکور مانند ایران علایق زیادی ندارد. از آن جایی که این کشور در معرض بادهای باران آور مدیترانه‌ای و غربی (اقیانوس اطلس) قرار گرفته است و میانگین بارندگی این کشور بین ۶۰۰ تا ۸۰۰ میلیمتر در سال در مقایسه با ایران که ۱۰۰ تا ۱۵۰ میلیمتر است در این متغیرهای علایق ژئوپلیتیکی هزینه زیادی نمی‌کند و نسبت به تقویت و تحصیل سایر علایق ژئوپلیتیکی تمایل بیشتری دارد.

در مورد متغیر دوم که به شیرین‌سازی آب‌های آزاد اشاره دارد؛ جمهوری اسلامی ایران علاوه بر فراوانی دارد. شیرین‌سازی آب دریای عمان و انتقال آن به نواحی مرکزی جهت مصارف خانگی و صنعتی و در مرتبه آخر کشاورزی از علائق ژئوپلیتیکی ایران در حوزه اکولوژی می‌باشد. طرح انتقال آب خلیج فارس به صنایع جنوب شرق کشور از پروژه‌های عظیم در دست انجام کشور محسوب می‌شود که از سال ۹۵ توسط شرکت تأمین و انتقال آب خلیج فارس (WASCO) آغاز شده است (<https://www.irna.ir/news/86262889/>). همچنین طبق مطالعات کتابخانه‌ای و اسنادی، ترکیه به علت دسترسی به سرچشمه رودخانه‌های پرآب و ریزش‌های جوی بیشتر نسبت به ایران در جهت شیرین‌سازی آب دریا اقدامات قابل توجهی انجام نداده است.

۶. تجزیه و تحلیل

همان‌طور که در بخش یافته‌های تحقیق اشاره شد، متغیرهای مولفه‌های هشت‌گانه علائق ژئوپلیتیک در روابط خارجی جمهوری اسلامی ایران و ترکیه، متناسب با موقعیت جغرافیایی و شرایط ژئوپلیتیکی دو کشور تاثیرات گوناگونی داشته است. جهت بررسی دقیق‌تر اثرگذاری متغیرها و مولفه‌های علائق ژئوپلیتیک در روابط خارجی ایران و ترکیه از نظر کارشناسان و متخصصین جغرافیای سیاسی و روابط بین‌الملل از آزمون فرضیات مرتبط با مولفه‌ها و نیز تعیین سطح معناداری آنها از آزمون T-Test استفاده شده است. در این آزمون میانگین ۳ به عنوان مبنای ارزیابی فرضیات مولفه‌ها مدنظر قرار گرفته شده است که نتایج آن به تفصیل در ادامه ارائه گردیده است.

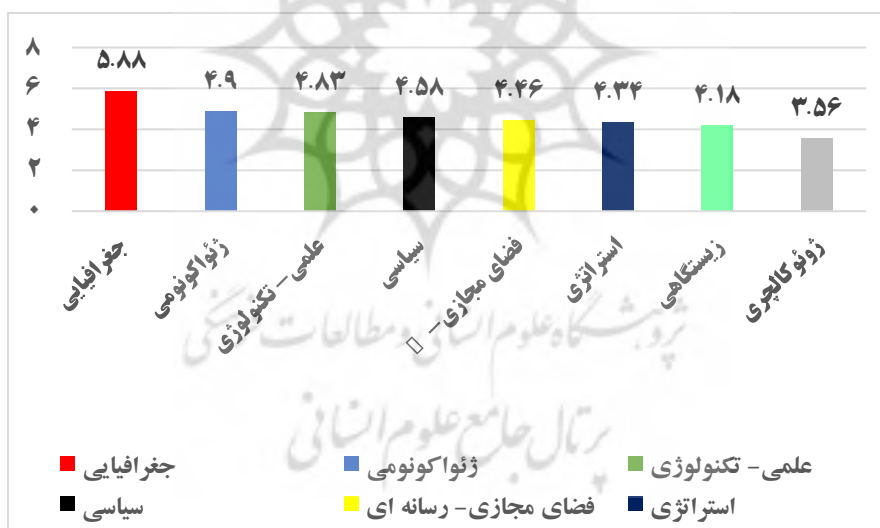
جدول (۱۰): نتایج آزمون T-Test مولفه‌های علائق ژئوپلیتیک در روابط ایران و ترکیه

متغیر	مقدار آماره گ	میانگین	انحراف معیار	درجه آزادی	ژشک	نتیجه آزمون فرضیات
جغرافیایی	۱۴/۷۰۷	۴/۲۹	۰/۹۱۱۵	۱۰۶	۰/۰۰۰	رد فرضیه صفر
سیاسی	۱۰/۳۳	۳/۸۱	۰/۸۱۴۱	۱۰۶	۰/۰۰۰	رد فرضیه صفر
ژئواکونومیک	۱۳/۸۱۲	۴/۰۶	۰/۷۹۰۸	۱۰۶	۰/۰۰۰	رد فرضیه صفر
ژئواستراتژی	۱۵/۹۷	۳/۹۸	۰/۶۳۵۷	۱۰۶	۰/۰۰۰	رد فرضیه صفر
ژئوکالچری	۷/۵۱۷	۳/۶۶	۰/۹۱۳۱	۱۰۶	۰/۰۰۰	رد فرضیه صفر
فضای مجازی- رسانه‌ای	۱۳/۷۴	۴/۰۳	۰/۷۷۶۴	۱۰۶	۰/۰۰۰	رد فرضیه صفر

علمی و تکنولوژیک	۱۲/۲۱۷	۴/۰۵	۰/۸۹۱۵	۱۰۶	۰/۰۰۰	رد فرضیه صفر
اکولویس	۱۲/۹۸	۳/۹۲	۰/۷۳۷۳	۱۰۶	۰/۰۰۰	رد فرضیه صفر

همان‌طور که در جدول (۱۰) میزان اثرگذاری مولفه‌ها در روابط خارجی دو کشور نشان می‌دهد می‌توان اذعان کرد مولفه‌های جغرافیایی، ژئواکونومی و علمی-تکنولوژی بیشترین اثرگذاری را در روابط دو کشور دارند که در بخش قبل هم یافته‌های کتابخانه‌ای هم این مساله را تایید کرده بود. از سویی مولفه‌های اکولوژی و ژئوکالچری نسبت به سه مولفه مذکور تاثیر کمتری داشته‌اند. لازم به ذکر است، همه مولفه‌ها از میانگین بالای ۳ برخوردار بودند که نشان دهنده تاثیر مثبت در روابط دو کشور داشته است. همچنین براساس نتایج شکل (۶) مولفه‌های جغرافیایی، ژئواکونومی و علمی-تکنولوژی بالاترین رتبه و در سوی دیگر مولفه‌های زیستگاهی و ژئوکالچری نسبت به سایر مولفه‌ها رتبه‌های پایین‌تری را به خود اختصاص داده‌اند.

شکل (۶): رتبه‌بندی مولفه‌های علائق ژئوپلیتیک در روابط ایران و ترکیه

روابط خارجی دو کشور ایران و ترکیه از منظر علائق ژئوپلیتیک در چهار وجه قابلیت تبیین و تحلیل دارد. کما این که گستردگی سطح روابط و همسایگی دو کشور بر تقویت این وجوه چهارگانه کمک بسزایی کرده است. در شکل (۶) همان‌طور که نشان داده شده است، مولفه‌های هشت‌گانه علائق ژئوپلیتیک در مرکز الگو قرار گرفته‌اند و در چهار وجه این مولفه‌ها در روابط

خارجی کشورها نقش ایفا می کنند. لیکن نکته مهم این است که تمامی مولفه‌ها در روابط خارجی دو کشور در شکل‌دهی انواع الگوی روابط ژئوپلیتیکی نقش ایفا می کنند. و ۱۶ ضلعی مرکزی مدل که در آن مولفه‌های هشت‌گانه جای گرفته‌اند دائماً در حال حرکت هستند و تکیه بر یک مولفه صرف و ثابت وجود ندارد.

در وجه اول اگر علایق ژئوپلیتیک دو کشور مشترک باشد روابط دو کشور به سمت روابط تعاملی سوق پیدا می کند. بعنوان مثال جمهوری اسلامی ایران و ترکیه در مساله حفظ ارزش پول ملی و گسترش روابط اقتصادی دوجانبه و پروژه‌های مشترک مرزی از قبیل بازارچه‌های مرزی و مبدلات علمی و تکنولوژیکی علایق مشترک دارند. در وجه دوم در صورتی که علایق ژئوپلیتیک دو کشور متفاوت با یکدیگر باشد، روابط ژئوپلیتیکی را به سمت الگوی رقابتی پیش می برد. بعنوان نمونه ترکیه به دنبال تحصیل علایق ژئوپلیتیکی از قبیل جذب سرمایه‌گذاری‌های خارجی، جذب گردشگر، گسترش شبکه‌های ارتباطی و فیبر نوری، و تسلط و تقویت محورهای و تنگه‌های ترانزیتی از قبیل بسفر و داردانل، کسب مرجعیت علمی، عضویت و ریاست بر سازمان‌های بین‌المللی مهم و... می باشد. از سویی جمهوری اسلامی ایران هم به دنبال جذب سرمایه‌گذار خارجی، برداشتن تحریم‌های بین‌المللی، گسترش شبکه‌های ارتباطی - مخابراتی، تسلط و حاکمیت و افزایش امنیت تنگه هرمز جهت از دست ندادن موقعیت و فرصت‌های ژئوپلیتیکی آن، رقابت‌های علمی - تکنولوژیکی در سطح منطقه با ترکیه و کسب رتبه بالاتر و عضویت در سازمان‌هایی نظیر شانگهای و ... می باشد. در حوزه ژئواکونومی، ترکیه با تقویت خط لوله باکو - تفلیس - جیحان که علایق حیاتی این کشور است به دنبال منزوی کردن قدرت ژئواکونومی ایران در حوزه پیوست‌های انرژی - امنیتی با همسایگان است.

در وجه سوم در صورتی که علایق ژئوپلیتیک دو کشور متضاد هم باشند روابط دوجانبه آنها به سمت رابطه تقابلی سوق پیدا می کند؛ که این قسم در روابط دو کشور به ندرت، آن هم در سطح موضع‌گیری‌های سیاسی سران دو کشور دیده شده است. بعنوان مثال عکس‌العمل سلیمان دمیرل نخست‌وزیر وقت ترکیه نسبت به مصاحبه امام خمینی در سال ۱۹۷۹ میلادی بود که فرمودند «اگر ملت‌های مسلمان از جمله ترکیه زیر فشار سرنیزه نباشند حکومت اسلامی را انتخاب

خواهند کرد.» دمیرل خانواده‌های دیپلمات‌های ترک در ایران را فراخواند و در ۲۰ دسامبر ۱۹۷۹ یادداشتی به وزارت خارجه اسلامی ایران تسلیم کرد (Ghasemi, 1996:236). آخرین الگوی روابط خارجی که مبتنی بر علایق ژئوپلیتیکی فروان یک کشور نسبت به کشور دیگر می باشد، الگوی سلطه است. با توجه به متوازن بودن سطح قدرت و وزن ژئوپلیتیکی نسبتاً برابر جمهوری اسلامی ایران و ترکیه این نوع الگوی روابط خارجی در تعداد معدودی از مولفه‌های علایق ژئوپلیتیک دو کشور صدق می‌کند. ترکیه با داشتن وزن هیدروپلیتیکی بالاتر نسبت به ایران زمینه را برای تحکم این الگو به نفع خود فراهم کرده است.

شکل (۷): الگوی روابط دوجانبه ایران و ترکیه مبتنی بر علایق ژئوپلیتیک

۷. نتیجه گیری

امروزه در جهان کنونی کشورها نیازمند روابط خارجی با خارج از سرزمین خود هستند. تدوین مسیر صحیح و سودمند در روابط خارجی کشورها، نیازمند تبعیت از یک الگوی منسجم و علمی است. غور در سیاست خارجی قدرت‌ها و کشورهای مهم و تاثیرگذار در عرصه بین‌المللی نشان می‌دهد که آنها در اتخاذ اقدامات خود در مناطق مختلف زمین در دوره‌ی جدید، قبل از هر عاملی به اهمیت جغرافیایی آن فضا و این که چه موقعیتی و محتوا دارد و این موقعیت و محتوا چه اقتضائاتی را برای آن فضا ایجاد می‌کند؛ توجه دارند و آن را در سیاست خارجی خود بکار می‌گیرند. از طرفی دانش ژئوپلیتیک میتواند در شکل‌دهی روابط بین‌المللی کمک فراوانی به

کشورها کند. یکی از مهم‌ترین و کاربردی‌ترین مفاهیم این علم نوین، علایق ژئوپلیتیک است. جهت‌دهی و سیاست‌گذاری روابط خارجی مبتنی بر این شاخص کلیدی می‌تواند وزن ژئوپلیتیکی کشورها را بویژه در نظام بین‌المللی به طور محسوسی بهبود بخشد. لذا کاری که در این پژوهش صورت گرفت، سعی شد با ارائه یک الگوی منسجم نظری و کاربردی، روابط خارجی جمهوری اسلامی ایران و ترکیه از این مسیر مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرد. برای بررسی این الگوی جهان‌شمول، روابط ایران-ترکیه پس از انقلاب اسلامی بویژه در دوره حاکمیت حزب عدالت و توسعه از سال ۲۰۰۲ مورد واکاوی قرار گرفت.

جمهوری اسلامی ایران و ترکیه با نظام‌های سیاسی متفاوت و گاه متعارض در منطقه غرب آسیا، با برخورداری از موقعیت ژئوپلیتیکی ویژه در نظام جهانی و منطقه‌ای و کنش‌ها و روابط متقابل با یکدیگر و با سایر کشورها، همواره مسائل جدیدی را می‌آفرینند که مجموعاً زمینه مناسبی را برای مطالعه و عوامل پویا و متحول، سیاسی، اقتصادی، علمی و ... با تاکید بر واقعیت‌های جغرافیایی برای تبیین سیاست و روابط خارجی فراهم آورده است. همان‌طور که در بخش یافته‌های پژوهش به تفصیل به این مساله پرداخته شد؛ گستردگی سطح روابط دو کشور، سبب گردید علایق ژئوپلیتیکی در مولفه‌های هشتگانه روابط خارجی رخ‌نمایی کند. همچنین از آنجایی که سیاست خارجی ترکیه بعد از روی کار آمدن حزب عدالت و توسعه دائماً به صورت زیگزاکی و در حال تغییر بوده و برگرفته از تئوری‌های متعددی از قبیل کمالیسم، عثمانی‌گرایی، توجه به دکنترین وطن آبی و ... بوده است؛ لذا الگوی روابط خارجی جمهوری اسلامی ایران و ترکیه مبتنی بر علایق ژئوپلیتیک در چهار وجه: تعاملی، رقابتی، متضاد و سلطه قابل تبیین و بررسی می‌باشد. که نتایج داده‌های میدانی و اسنادی متقن نشان داد که وجه رقابتی نسبت به سایر وجوه نمود بیشتری دارد.

۸. قدردانی

از معاونت پژوهشی و فناوری دانشگاه تربیت مدرس به سبب حمایت‌های علمی، مادی و معنوی در انجام رساله دکتری کمال تشکر و قدردانی را داریم.

References

1. Afzali, R; Hosseini, M (2008). Study And Analyses Of Turkey Geopolitical Evolutions And Effects On Iran. *Geopolitics Quarterly*. 4(11).151-176. **[In Persian]**
2. Akbari, N; Mashhadi, A (2019). Environmental Threats and Obligations of the Government of Turkey in Implementing the GAP Project in Relation to Environmental Impacts in Iran (Dust Storms). *International Law Review An Academic Journal(Semi- Annual)*.36(61).311-351. **[In Persian]**
3. Bazgard, M.T; Hafeznia, M.R; Mousavi Shafaei, S.M; Koulaei, E (2019). Geopolitical Factors of Conflict between the Superpowers during Post-Cold War Era. *Journal of Geographical Researches*, 34(4). 471-482. **[In Persian]**
4. Davand, M; Davand, H (2017). Post-structuralism, power and crisis in international relation's theories (a case study of human security concept). *Journal of Political International Researches*.30(9). 227-254. **[In Persian]**
5. Davoodi, A (2015). The Iranian Science and Technology Diplomacy in Afghanistan: Challenges and Opportunities. *Strategic Research of Politics*. 3(11). 103-127. **[In Persian]**
6. Ebrahimi Far, T; Monavavari, A (2012). Introduction To The Review Of Power Concept In International Relations: Perspectives And Typology. *Political Science Quarterly* .8(18). 5-22. **[In Persian]**
7. Fuller, G (1991). *The Center of the Universe: The Geopolitics of Iran*, West views Press.
8. Fuller, G (1999). *Qeble of Iran's Geopolitical World*, translated by Abbas Mokhber, Tehran: Ministry of Foreign Affairs Publications. **[In Persian]**
9. Ghasemi, S (1995). *Turkey*, Tehran: Office of Political and International Studies, Ministry of Foreign Affairs.
10. Golmohammadi, V (2019). The future of Iran-Turkey relations on the horizon of 2025. Tehran: Publications of the Higher Institute of National Defense and Strategic Research. **[In Persian]**
11. Golmohammadi, V; Sajjadpour, M.K; Mousavi Shafaiee, M (2017). Erdoganism and Understanding the Turkish Middle East Policy. *Strategic Studies Quarterly*.19(73).69-92. **[In Persian]**
12. Hafeznia, M.R (2017). *Principles and concept of Geopolitics*. Mashhad: Papoli Pablications. **[In Persian]**
13. Hafeznia M.R; Roumina, E (2017). The Impact of Geopolitical Interests of Iran and Saudi Arabia on Regional Challenges in Southwest Asia. *Journal of Geographical Researches*. 10(2). 215-238. **[In Persian]**
14. Hafeznia, M.R; Kaviani Rad, M (2014). *Philosophy of Political Geography*. Tehran: Research Institute for Strategic Studies Publications. **[In Persian]**
15. Hafeznia, M.R; Rabiee, H (2012). *Persian Gulf and the strategic role of the Strait of Hormuz*. Tehran: Samat Publications. **[In Persian]**
16. Khalili, M (2008). Islamic consultative assembly and foreign relations. *research letter of political science*.2(10). 69-95. **[In Persian]**

17. Mah Pishaniyan, M (2011). Cyberspace and new forms of conflicts between United States of America and the Islamic Republic of Iran. *Journal of Culture - Communication Studies*.12(13).95-121. **[In Persian]**
18. Mirheidar D; Hamidinia, H (2006). Methodology and Concepts in Political Geography and International Relation: A Comparative Study. *Geopolitics Quarterly*.2(1). 1-41. **[In Persian]**
19. Nafaa, H (2011). "The Turkish Model' in the Mirror of the Arab Spring", Translated by Ghada Diab from Arabic to English, Nathalie Tocci et al, Turkey and the Arab Spring: Implications for Turkish Foreign Policy from a Transatlantic Perspective, Washington, D.C.: The German Marshall Fund of the United States (GMF).
20. Krige J; Barth, K (2006). Global Power Knowledge: Science and Technology in International Affairs. *The History of Science Society*.21(1). 1-22 . **[In Persian]**
21. Nell, Ph; McGowan, P.J (1999). Power, Wealth and Global order. South Africa: University of Cape Town Press.
22. Norshahi, N (2012). Compare and Monitoring the Behavior of Science and Technology System of Turkey and Iran. *Higher Education Letter*. 5(18). 115-138. **[In Persian]**
23. Poordest, Z (2018). Designing a model governing Iran-Turkey relations. PhD Thesis in International Relations. Tehran: Tarbiat Modares University.
24. Puchala, J (1971). *International politics today*, New York: Dodd, Mead
25. Puheloinen A. (1999). Russia's geopolitical interests in the Baltic area. Helsinki: National Defence College.
26. Rouhi Dehboneh, A (2018). Geopolitical Analysis of Iranian-Turkish Competitions Affected by the Middle East Developments Since 2011. *Geopolitics Quarterly*.14(49).113-147. **[In Persian]**
27. Toffler, A (1980). *The Third Wave*. United States and Canada: Bantam Book.
28. Zeinolabedin, Y; Saber, Z (2013). Analysis of the Elements of Iran's Geopolitical Interests in the Republics of Azerbaijan and Turkmenistan via Matrix Examination Model. *Geopolitics Quarterly*.9(30).108-135. **[In Persian]**
29. Ghasemi, S (1995). Turkey, Tehran: Office of Political and International Studies, Ministry of Foreign Affairs. **[In Persian]**
30. www. Unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders
31. www.irna.ir/new/83916149

COPYRIGHTS

©2023 by the authors. Published by the Iranian Association of Geopolitics. This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

